

ROZGONYI SUTOR (VARGA) JÁNOS

A XVII. századi Erdély társadalmi-, politikai- és művelődési életében fontos szerepet játszott a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korában felnevelkedett, részben külföldi iskolázottságú papi-tanítói rend, amely — számottevő világi értelmiség híján — a központosítás szempontjából nélkülözhetetlen hivatali értelmiség utánpótlásáról is gondoskodott. E társadalmi réteg kialakulása, fejlődése, majd hanyatlása a XVII. század társadalomtörténetének egyik jellemző és érdekes folyamata. Ennek ellenére a kutatások még nem szenteltek kellő figyelmet a kérdés ilyen-szerű vizsgálatának, megelégedve — a különben távolról sem lebecsülendő — művelődéstörténeti tevékenységük elemzésével. Ez a forrásanyag, jobbanmondva a forrásfeltárás egyoldalúságának vagy lemaradásának az eredménye. Hangsúlyozottan érződik azoknak a közvetlen, szubjektív hangvételű forrásoknak a hiánya, melyek betekintést nyújthatnának e társadalmi réteg mindennapi életébe, gondolataiba. A magánlevelezés, napló és más hasonló személyes jellegű feljegyzések voltak a legjobban kitéve a pusztulásnak, s ha mégis maradt fenn itt-ott ilyen levéltári anyag, az többnyire a társadalom életében vezető szerephez jutott papi-tanítói figurákról beszél. Pedig a kutató szempontjából lényegesebb e réteg közrendű, a társadalom szélesebb köreivel közvetlen kapcsolatban élő képviselőinek, a városi és falusi tanító-mesterek, papok gondolkozásának, életmódjának, vágyainak és törekvéseinek megismerése. Ezért kell a historikusoknak különös figyelemmel fordulni minden egyes olyan emlékirat, napló, levelezés feltárása felé, melyek, ha summásan, az írásművészet eszközeit részben vagy teljesen mellőzve is, de ezeknek az embereknek az életéről vallanak.

Ezek közé sorolható a pap és iskolamester Rozgonyi Sutor (Varga) János önéletrajza.

Az önéletrajzot, melyet *Descriptio annualis* címmel 1643-ban kezdett papírra vetni Rozgonyi, ma az RSzK Akadémiájának kolozsvári történeti levéltára őrzi a Kemény József-féle gyűjtemény *Collectio manuseriptorum XXXI. Varia* kötetében, ahova feltehetően a kézirat korábbi tulajdonosának, Szathmári Pap Zsigmondnak a gyűjteményéből került még a múlt század közepe táján, miközben a szakirodalom elveszettnek nyilvánította.¹ A kézirat 31 kisoktáv nagyságú oldalt tartalmaz, és a címlapon szereplő néhány későbbi bejegyzéstől eltekintve egyetlen kéz, a Rozgonyi S. János kezének írása.

Az önéletrajz írója életének legteljesebb és sok tekintetben egyetlen forrása.²

¹ Kemény József 1845—46-ban Szathmári Pap Zsigmond könyvtárának enyedi árverésén több kéziratot vásárolt. (Vö. Jakó, S.: *Codicele latine medievale din bibliotecalui Timotei Cipariu. Revista Archivelor*, X (1967) nr. 1., 37.) Hogy korábban a Szathmári Pap gyűjteményében volt, azt magának Szathmári Papnak egyik tanulmánya bizonyítja, melyben mint a saját tulajdonában levő kéziratra hivatkozik Rozgonyi naplójára. (Vö. Szathmári P. Sigmund: *Szentzi Molnár Albert rövid életrajza. Erdélyi Prédikátori Tár*, VII (1837), 1.)

² Rozgonyi Jánosra vonatkozó adatokat eddig legteljesebben Herepei János tett közzé. Vö. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. I. Budapest—Szeged, 1965. 485—488. Újabb részletek Rozgonyi és fia életéről, munkásságáról, könyveikről; adataik szétválasztása stb.: *Adattár* III. 62—63, 340—341.

Rozgonyi S. János születésének időpontja tisztázatlan; ő maga is két dátumot (1611- és 1612-t) emleget születési éveként. Bizonyos azonban, mint azt a neve és saját vallomása is bizonyítja, hogy az egykori Abaúj megyéhez tartozó Rozgonyban született. A falu a történelem folyamán több fontos politikai eseménynek volt színhelye: itt zajlott le 1312-ben az emlékezetes rozgonyi csata, melyben a királyi hatalom véglegesen győzedelmeskedett a Csák Mátét támogató feudális urakon; itt folytak Martinuzzi Fráter György és Ferdinánd megbízottja, a lundi érsek tárgyalásai 1537 november-decemberben³ és itt egyezkedett Homonai Bálint 1607-ben a kiküldött királyi biztosokkal 1607 április-májusában.⁴ 1596-ban a falu birtokosai között szerepelt az iskola és egyházpártoló protestáns főúr, az írónak is nevezetes Ecsedi Báthori István;⁵ a XVII. században itt volt az Eszterházyak környékbeli birtokainak központja és udvarháza;⁶ végül Barkóczy László 1658. december 12-én kelt végrendeletében is szó esik egy rozgonyi udvarházról és pertinentiáiról.⁷ A nagybirtok, az udvarházak biztosították munkát a vargamester Rozgonyi Sutor Györgynek, János apjának, és a hozzá hasonló mesterembereknek. Ez a — mestersége révén bizonyos anyagi függetlenségre szert tett — felvidéki iparosréteg már korán az erdélyi fejedelmek központosítási törekvéseinek szolgálatában állott és biztosította a hivatali és egyházi értelmiség utánpótlását. Felismerték a tanulásban rejlő lehetőségeket, és — mint Rozgonyi apja — az anyagi áldozatoktól sem rettentek vissza, ha fiaik taníttatásáról volt szó.

A faluból ebben a korszakban többen is megpróbáltak az értelmiségi pályán érvényesülni, amint ezt a kor papjainak és tanítóinak névsorában többször is előforduló Rozgonyi név bizonyítja.⁸ A mi szempontunkból azonban fontosabb, hogy ez a név gyakran a Sutor-Varga (az apa családja) és a Regius-Király (az anya, Király Ilona családja) családnevek kíséretében jelentkezik: Rozgonyi S. János és testvérei így talán a falu két legvitálisabb, legmozgékonyabb családjának az értelmiségi életpályákon való előhaladási törekvéseit bírhatták örökségül.

A gyermek Rozgonyi S. Jánosnak és testvéreinek tanulási lehetőséget a Felvidék fejlett iskolahálózata biztosított. Több-kevesebb ideig tanult a rozgonyi, kassai, kassaujfalusi, bárcai stb. iskolákban, de megfordult Tolcsván és Telkibányán is 1625-ben, ahol egy évtizeddel korábban Szepsi Csombor Márton tanítószkodott és készült Európát „felfedezni”.⁹ Új távlatokat nyitott a fiatal Rozgonyi életében a

³ *Okiratok és levelek a nagyváradi béke történetéhez (1536—1538)*. Közli Károlyi Árpád. Történelmi Tár, 1878, 780—782.

⁴ *Rákóczy Zsigmond és Homonay Bálint versengése történetéhez*. Közli Komáromy András. Történelmi Tár, 1899, 288 és 291.

⁵ Lukinich Imre: *Erdély területi változásai...* Budapest, 1918, 393. l.

⁶ *Rozgony. Urbarium, inventarium és a tisztartó instrukciója*. Közli Virágh Elek. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, I (1894), 4—5. sz., 264—273. l.

⁸ *Basilus S(utoris) Rozgonyi* 1623. április 15-én iratkozott be a sárospataki iskolába. Később külföldön tanult. Vö. Gulyás József: *A sárospataki főiskola diákjai*. Egyháztörténet, I. (1943), 1—2 és 3. füzet, 117. l. (tovább: Gulyás) *Georgius Regius Rozgonyi*, csepeli pap, neve az 1623 augusztusában Szent Lőrincen tartott zsinatról hiányzóak között szerepel. V. ö. Thury Etele: *Adatok a felső-dunamelléki reform. egyházkerület történetéhez*. Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár, IX (1910), 47. — *Georgius Regius Rozgonyi, Kilitiensis* az 1625-ös pápai zsinat résztvevői között. Vö. Thury i. m., 76. l. — *Matthias S. Rozgonyi, rector Gyöngyösiensis* 1637-ben a sárospataki iskola diákjai között szerepel. Vö. Gulyás, 235. l. — *Andreas G. Rozgonyi* 1638—9-ben sárospataki diák. V. ö. Gulyás, 235—5. l. — *Stephanus Rozgonyi* 1641-ben sárospataki diákként meghalt. Vö. Gulyás, 238. l. — 1646-ban erdői pap és szolnoki esperes *Rozgonyi Balázs*. Vö. Kiss Kálmán: *Adatok a szathmármegyei s különösebben a szatmári egyházmegyei részint elpusztult, részint leányosított ref. egyházközségek történetéhez*. Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező, I (1870), VI. füzet, 304. l.

⁹ *Szepsi Csombor Márton összes művei*. Sajtó alá rend. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter. Bp. 1968. 12.

Sárospatakon, Kolozsváron és Gyulafehérváron eltöltött idő. 1626-ban érkezett Sárospatakra, és két esztendőn élt szolgadiákként az itteni iskolában. Ezt követően rövid időre Tolcsvára tért vissza, ahonnan erdélyi származású diaktársai biztatására Kolozsvárra ment. Itt érte utól Apáczai Annaniás brassói pap¹⁰ meghívása a brassói magyar iskola rektori állásába. Rozgonyi a meghívást elfogadta, de hamarosan ellentétbe került a helyi egyházi vezetőkkel, fizetését is visszatartották, ami miatt az egy esztendő leteltével visszatért tanulmányaihoz; de ezúttal a virágkorát élő gyula-, fehérvári főiskolára is sikerült bekerülnie, annak a negyven alumnusnak a sorába, kiknek eltartását Bethlen Gábor alapítványa biztosította. A kollégium tanárai közt ott találjuk ezekben az években Alsted, Piscator és Bisterfeld nevét. Úgy tűnik, hogy közülük az első, Alsted gyakorolta a legnagyobb hatást Rozgonyira. Tény az, hogy önéletrajzában cím szerint fel tudja sorolni e tanárának majd minden fontosabb munkáját, melyek címét akár emlékezetből vette, akár könyvtárának meglevő könyvei segítették, mindenképpen bizonyítékaik az iránta érzett tiszteletnek.

Tanulmányait ez alkalommal is többször megszakította: 1634-ben a bánfihunyadi iskola élén találjuk, két évre rá pedig, miután az újonnan alapított ecsedi iskola rektori állását visszautasította, a marosvásárhelyi meghívásnak tett eleget és 1636. április 18-án megtartotta beköszöntő beszédét „De ortu Musarum” címmel. Rozgonyi felkészültségének és hozzáértésének bizonyítéka ez a meghívás, hiszen a marosvásárhelyi schola XVI—XVII. századi tanárai a korabeli erdélyi értelmiség legkiemelkedőbb figurái közül kerültek ki.

Több mint két évet dolgozott Marosvásárhelyen és csak 1638 januárjában tért vissza Gyulafehérvárra, ahol Geleji Katona István alumnusaként megszerezte a fejedelem támogatását és 1638. április 14-én elindulhatott külföldi tanulmányújtára. Utazását egy szerencsés egybeesés segítette: ugyanekkor indult I. Rákóczi György megbízásából követségbe a nyugati protestáns országokba a gyulafehérvári kollégium professzora Bisterfeld.^{10/a} Rozgonyi és társa Csernátfalvi János csatlakoztak a követséghez és ezzel magyarázható, hogy a szokásosnál rövidebb idő alatt jutottak el Hollandiába. Útjuk, az erdélyi peregrinusok szokott útja, Lengyelországon keresztül vezetett Gdanskig, ahol hajóra szálltak — nagy élmény ez a tengert nem látott Rozgonyinak — és május 26-án megérkeztek Amsterdamba.

Hollandiában előbb a leidai, majd a franekerai diákok sorában találjuk Rozgonyit és társát. Franekerben részt vett azon a vitatkozáson, melyet az egyetem magyar diákjai kérésére Vedelius teológiai professzor vezetett, s e vitatkozás eredményeként maradt fenn Rozgonyi életének és tevékenységének egyetlen nyomtatásban megjelent emléke, két rövid, a vitatkozáson elhangzott resposio formájában.¹¹

Elsősorban teológus volt ugyan Rozgonyi, de azért ellátogatott Leidában Adrianus Falcoburgius orvosprofesszor előadásaira és nyilvánosan tartott bonctan óráira. Kétségtelen, hogy megismerkedett a karteizianizmus eszméivel és a puritánusok terveivel. Egyetemi társai között a „londoni liga” egyik tagját is ott találjuk.¹² Arról azonban, hogy ő maga miként vélekedett ezekről a kérdésekről, mint látni fogjuk, semmi bizonyosat nem tudunk. Két évet töltött Rozgonyi Hollandiában. 1640. március 10-én indult haza, ugyanazon az útvonalon, melyen ment, és szeptember 7-én érkezett Gyulafehérvárra.

¹⁰ Bán Imre: *Apáczai Csere János*. Budapest, 1958. 22—23.

^{10/a} Herepei (*Adattár* I. 402.) pontosan megadja Bisterfeld kolozsvári átutazásának dátumait.

¹¹ Nicolai Vedelii... *Collegium Hungaricum in quo disputationibus LI, Controversiae Theologicae quae nobis cum omnibus adversariis intercedunt sunt propositae*. Franekerae, 1640. (RMK III. 1557.)

¹² Herepei i. m. 424—434.

A külföldi tanulmányok, az utazás „ad alienigenas nationes et oras exteriores” volt életének az az eseménye, amely a kortárs papi-tanítói rend domidoctus tagjai fölé emelte, ami tollat adott kezébe. Útleírása, az önéletrajz legterjedelmesebb része, szűkszavú, gyakran száraz, minden stilisztikai eszközt mellőző, sőt néhol grammatikai szempontból is sántító, hungarizmusokkal teli leírás. Nyoma sincs benne a Szepsi Csombor Márton alapos földrajzi, történelmi, politikai ismereteinek és érdeklődésének. De nélkülözi azt az információs gazdagságot, a külföldön tanuló diákok mindennapi gondjait, szórakozásait, tevékenységét bemutató közvetlen hangot is, ami Haller János naplójára jellemző. Rozgonyi hazatérte után vetette papírra benyomásait, de feltételezzük, hogy neki is állottak rendelkezésére előzetes feljegyzések. Lehet, hogy a peregrinációs emlékműanyag egyik sajátos és jellemző forrásfajtája, a peregrinációs album vagy emlékkönyv volt Rozgonyi „emlékeztetője”. Így válik érthetővé a sokhelyt pontatlan és ellentmondásos emlékiratban a leidai egyetem tanárainak és az ott tanuló erdélyi diákoknak viszonylag pontos és részletes bemutatása. De Rozgonyi segítségül hívta könyvtárának könyveit is: szószerint másolta ki az Elzevir nyomda híres Republica sorozatának Belgiumról és Hollandiáról szóló kötetéből Amsterdam és Leida leírását, amit saját megfigyeléseivel, a számára érdekes látványosságok, események (hangverseny, hangszerek, törpék, piaci árak stb.) bemutatásával egészített ki.

Hazatérte után a XVII. századi egyházi értelmiség szokásos életútját járta meg: előbb iskolamester, majd pap, végül esperes lett. Kezdetben Marosvásárhelyre irányítja patrónusának, Geleji Katona Istvánnak a szava, ahova 1640. szeptember 15-én érkezett meg és 21-én tartotta meg beköszöntő beszédét. A beszéd — melynek címe „De informatione studiosae juventutis” — nem maradt fenn, pedig érdekes lenne tudni, milyen pedagógiai elgondolások birtokában kezdte tanári munkáját a hollandiai út után. A témaválasztás, az a tény, hogy a korábban a múzsák eredetéről értekező Rozgonyi ez alkalommal egy fontos gyakorlati, pedagógiai kérdést választott beszéde tárgyául, mutatja azt a gondolkodásbeli átalakulást, amit a külföldi út javára írhatunk.

Ismét két évet töltött Vásárhelyen Rozgonyi János, itt nősült, itt szentelték fel és innen hívták meg a kézdivásárhelyi papságra 1643. június 17-én. 1643. június 30-tól 1648. május 1-ig látta el hivatalát ebben a kisvárosban, ahol 1648. január 29-én megszületett harmadik gyermeke, a székelyudvarhelyi kollégium majdani tanára, Rozgonyi Pap János. 1648. május 7-én iktatták be újabb állásába, a nagyenyedi lelkészi és esperesi tisztségbe. Az önéletrajz beszámol az itt töltött első hat év eseményeiről és 1654. április 2-án felesége halálakor szakad meg. Életének további eseményeiről csak homályos és bizonytalan adataink vannak. A korábbi életrajzírók úgy tudták, hogy 1650-ig volt esperes,¹³ Herepei János Rozgonyiról szóló tanulmányában úgy véli, hogy később újtordai református papként halt meg. Egyetlen biztos adatunk van Rozgonyiról az 1654-et követő időszakból: 1697-ben a nagyenyedi kollégium javainak vizsgálati jegyzőkönyvében szó esik az akkor már halott Rozgonyiról, kinek tartozása a fiára, az akkor széki pap Rozgonyi Jánosra szállott.¹⁴

Mint arra már utaltunk, nincs adatunk arra vonatkozóan sem, hogy miként vélekedett Rozgonyi a korabeli erdélyi egyházi életet felforgató és izgató kérdésekről, a puritanizmus, kartezianizmus és coccejanizmus terjedéséről. Herepei tanulmányában arra hivatkozva, hogy Rozgonyi diáktársai között a puritanizmust támogató,

¹³ Basa Mihály: *A nagyenyedi ref. egyházmegye és az abban levő egyházak történelme. Az erdélyi református anyaszentegyház névkönyve 1867-re.* X. évf. 10.

¹⁴ Török István dr.: *Jelentés a nagyenyedi collégium és kolozsvári egyház javainak megvizsgálásáról 1697-ben.* Történelmi Tár, 1899, 144.

vagy azzal szimpatizáló figurák neve is szerepel, úgy tartja, hogy ő is közéjük számítható. Ugyancsak ő hivatkozik viszont egy másik adatra is, miszerint 1673-ban egyike volt a coccejanizmus ellenes végzések aláíróinak a radnóti zsinaton.¹⁵ Geleji Katona Istvánhoz fűződő kapcsolatai, viszonylag csendes, törésmentes élete, valamint saját vallomása, melyben hangsúlyozza, hogy a „veram et antiquissimam religionem” terjesztője és védelmezője volt élete folyamán, azt bizonyítják, hogy az újtók mozgalmát közvetlenül nem támogatta.

Sándor Tonk

JÁNOS ROZGONYI SUTOR (VARGA)

It was mainly the clerical-magistral order that — as there was no secular intelligentsia — was the base of official machinery in seventeenth century Transylvania. The author considers it very important to study by means of personal records the thoughts, aims and ambitions of these ecclesiastics and schoolmasters who communicated with wider social strata. Rozgonyi Sutor proves to be one of their representatives. His life is examined here thoroughly on the evidence of his autobiography *Descriptio annualis*, keeping in view its keyquestion, Sutor's peregrination to the Netherland academies.

¹⁵ Herepei i. m. 487.